

ISBN 978-86-82873-15-0

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ШЕЗДЕСЕТ ГОДИНА
ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
С А Н У

ЗБОРНИК РАДОВА I

Уређивачки одбор:

др Гордана Јовановић, редовни професор, др Александар Лома, дописни члан САНУ, др Предраг Пипер, дописни члан САНУ, др Слободан Реметић, дописни члан АНУРС, др Стана Ристић, научни саветник, др Срето Танасић, научни саветник

Главни уредник:

Срето Танасић

БЕОГРАД
2007

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41:005.71(497.1),,1947/2007“
811.163.41(082)

ШЕЗДЕСЕТ година Института за српски језик САНУ : зборник радова I / уредник Срето Танасић. — Београд : Институт за српски језик САНУ, 2007 (Београд : Чигоја штампа). 494 стр. ; — 24 cm

Тираж 500. — Напомене и библиографске референце уз текст. — Библиографија уз поједине радове.

ISBN 978-86-82873-15-0

1. Танасић, Срето [уредник]

а) Институт за српски језик САНУ (Београд) — 1947–2007

б) Српски језик — Зборници

COBISS.SR-ID 145323020

Рецензенти:

академик Милка Ивић, др Гордана Јовановић, редовни професор,
др Александар Лома, дописни члан САНУ, др Предраг Пипер, дописни члан САНУ,
др Слободан Реметић, дописни члан АНУРС, др Стана Ристић, научни саветник,
др Срето Танасић, научни саветник

Секретари редакције:

мр Владан Јовановић
Марина Спасојевић

Израду и штампање финансирало је Министарство науке Републике Србије.

Издаје:

Институт за српски језик САНУ, Буре Јакшића 9

Коректура:

Владан Јовановић и Марина Спасојевић

Припрема за штампу:

Давор Палчић (*palcic@eunet.yu*)

Штампа:

ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13
chigoja@eunet.yu
www.chigoja.co.yu

Тираж

500

САДРЖАЈ

Предговор	7
-----------------	---

I

Драго Ћупић — Срето Танасић: <i>Шездесет година Института за српски језик САНУ</i>	11–18
Ирена Грицкат-Радуловић: <i>Наука о језику у делатности Академије</i>	19–106
Милка Ивић: <i>Александар Белић (2. VIII 1876 — 26. II 1960)</i>	107–109
Милка Ивић: <i>Актуелности Белићевих погледа на именицу</i>	111–123
Драго Ћупић: <i>Михаило Сивановић (Свијена Пийерска, 1903 — Београд, 1991)</i>	125–130
Стана Ристић: <i>Прва лексикографска школа у Институту за српски језик САНУ</i>	131–149
Марта Бјелетић: <i>Пројекат „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“</i>	151–170
Гордана Јовановић — Виктор Савић: <i>Пројекат „Обрада старих српских писаних синонима и израда Речника црквенословенског језика српске редакције и Српскословенског јеванђељског речника“</i>	171–177
Слободан Реметић: <i>Шездесет година дијалектологије у Институту за српски језик</i>	179–193
Предраг Пипер: <i>Савремени српски књижевни језик у истраживањима и издањима Института за српски језик САНУ</i>	195–204

II

Милка Ивић: <i>О специфичном лексичко-морфолошком ентитету пут</i> ..	207–214
Миланка Бабић: <i>Грамаичко-прагматичке везе презентативних партикула ево, ето, ено у екскламативним конструкцијама</i>	215–228
Милета Букумирић: <i>Изучавање српског језика на Филозофском факултету у Приштини</i>	229–242
Даринка Гортан-Премк: <i>Српска лексикографија данас. Три предлога</i> ..	243–247
Јасмина Грковић-Мејдор: <i>Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци</i>	249–266
Милорад Дешић: <i>Српски језик као страни у теорији и пракси</i>	267–271
Милан Драгичевић: <i>Прекодрински мост (поводом 60 година постојања Института за српски језик САНУ)</i>	273–278

Радмила Жугић: <i>Генитивне предлошко-падежне синтагме узрочног значења с предлогом од у говору јабланичког краја (паралеле с призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима)</i>	279–291
Гордана Јовановић: <i>Бура Даничић, Рјечник из књижевних старина српских — дело нејролазне лексикографске вредности</i>	293–297
Милош Ковачевић: <i>Међуоднос фуџура I и фуџура II имперфективних глагола</i>	299–311
Ана Кречмер: <i>Славеносрпска писменост и њено значење за историјску србистику</i>	313–320
Władysław Lubaś: <i>Мój naukowy Belgrad</i>	321–329
Јордана Марковић: <i>Српска дијалектологија после</i>	331–338
Герхард Невекловски: <i>Српски језик у Аустрији</i>	339–348
Милош Окука: <i>Србистика у Баварској</i>	349–365
Бранислав Остојић: <i>Досадашњи резултати, стање и будући задаци науке о српском језику у Црној Гори</i>	367–373
Звездана Павловић: <i>Поглед на оронимију Србије</i>	375–380
Јованка Радић: <i>Пол и категоријална припадност назива за лица у српском језику</i>	381–400
Милорад Радовановић: <i>Ојолски пројекат</i>	401–416
Милица Радовић-Тешић: <i>Славови М. Пешикана о језику у Црној Гори</i>	417–425
Андрей Н. Соболев: <i>Календарная лексика балканских славян</i>	427–443
Димитрије Стефановић: <i>Нешто о лингвистичкој србистици на Универзитету у Будимпешти у прошлости и данас</i>	445–461
Рада Стијовић: <i>Семантичко-орфографске дистинкције неких сложеничких образовања</i>	463–470
Светлана Михаиловна Толстая: <i>Языковой образ пустого</i>	471–480
Пол-Луј Тома: <i>Србистика у Француској</i>	481–494

ISBN 978-86-82873-15-0, p. (249–266)

УДК 811.163.41–112

811.163.1

2007.

ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР
(Нови Сад)

ЈЕЗИК СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ПИСМЕНОСТИ: ДОСТИГНУЋА И ЗАДАЦИ

У раду се анализира језичка ситуација у српском средњем веку у светлу хомогене диглосије два стандарда: српскословенског и старосрпског језика. Писани старосрпски се дефинише као праксом стандардизован језик који одликују текстуелна, стилска и прагматичка норма. Два језика показују различите типове раслојавања: српскословенски је функционално раслојен, док се у старосрпском поред функционалне запажа у појединим периодима и територијална раслојеност, условљена динамиком његових унутрашњих процеса. Истраживање два идиома везано је не само тиме што се они могу смењивати у истом типу докумената или у појединим жанровима мешати, већ и њиховим међусобним утицајем. Будућа истраживања, која изискују интердисциплинарни приступ и нераскидиво везују више историјскојезичких дисциплина, требало би да буду усмерена на проширивање сазнања о унутрашњој и спољашњој динамици два језика, понајвише о њиховом синтаксичко-семантичком и лексичком нивоу, и посебно о доменима и резултатима њиховог додира, међуутицаја и прожимања у оквиру појединих функционалних стилова.

Кључне речи: историјска лингвистика, српскословенски, старосрпски, језичко раслојавање, функционални стил

Циљ овога рада је да, имајући у виду досадашња сазнања о језику старосрпске писмености, покуша да прецизније дефинише статус и однос два идиома, старосрпског и српскословенског, те да укаже на могуће правце даљих истраживања, пре свега у светлу функционалне раслојености и међусобног утицаја два језика.

1. Два стандарда. Хомогена диглосија у српској средњовековној писмености до сада је више пута била предметом истраживања, како са становишта византијске диглосије и језичке ситуације у православном Словенству, тако и с аспекта реализационих могућности и

опсега употребе два комплементарна идиома: народног и српскословенског језика.¹

Док је српскословенски јасно дефинисан као варијанта заједничког црквенословенског језика у ареалу *Slavia orthodoxa*,² њему комплементарни идиом уобичајено се назива народним језиком. Но, ако се под народним језиком подразумева систем дијалеката, питање је да ли се овај термин може применити на језик сачуване грађе, за који су главни извор средњовековне повеље и писма.

Пишући о томе да језик повеље не представља ни говор владара, ни говор писара, ни говор места у којем повеља настаје, Павле Ивић закључује да „и поред приличног броја средњовековних повеља из наших источних крајева, ми о локалним екавским говорима из периода немањићке државе и Деспотовине знамо врло мало“,³ додајући

¹ Наведеним проблемима пажњу је посветило више аутора. В. нпр. Н. И. Толстой, *Однос старог српског књишког језика према старом словенском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане 8, 1978, 15–25; Павле Ивић, *О језику у сјисима светиога Саве*, у: *Сава Немањић — свети Сава. Историја и предање*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1979, 167–175; Павле Ивић, *Доба Немањића (око 1170–1371) — узлеј српске њисмености и учвршћење дијалекта*, у: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика* [прир. Александар Младеновић], Целокупна дела [ред. Милорад Радовановић], VIII, Сремски Карловци / Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998, 28–58; Ирена Грицкат, *Поглавља из историје књижевности и њисарског рада*, Јужнословенски филолог XXXIII, 1977, 117–155; Ирена Грицкат, *О дијалектима књижевности*, у: *Српски језик у средњовековним текстовима православног славјана*, American Contributions to the Tenth International Congress of Slavists. Linguistics [ed. Alexander M. Schenker], Columbus: Slavica, 1988, 265–295; Јасмина Грковић-Мејдор, *Дијалекти у старосрпској њисмености*, у: *Живот и дело академика Павла Ивића*, Београд / Нови Сад / Суботица: Српска академија наука и уметности / Матица српска / Филозофски факултет, Нови Сад / Градска библиотека, Суботица / Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2004, 391–401.

² О јединству црквенословенског језика и редакцијама као његовим варијантама в. нпр. Josef Kurz, *Црквенословенски језик јачо меѓинародни културни (литерарни) језик Слованија*, Československé přednášky pro IV. Mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, 13–35; Н. И. Толстой, *К вопросу о древнеславянском языке как общем литературном языке южных и восточных славян*, Вопросы языкознания 1961/1, 52–66; Riccardo Picchio, *Church Slavonic, The Slavic Literary Languages: Formation and Development* [eds. Alexander M. Schenker and Edward Stankiewicz], New Haven: Yale Concilium on International and Area Studies, 1980, 1–33; Јасмина Грковић-Мејдор, *О методологији проучавања црквенословенског језика*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVIII/1/2, 2005, 11–20.

³ Павле Ивић, *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*, Јужнословенски филолог XXI, 1955–56, 100. В. и Павле Ивић, *Средњовековне српске повеље као документи о језику и култури*, у: *О језику некадашњем и садашњем*, Београд / Приштина: БИГЗ / Јединство, 1990, 86.

овој констатацији другом приликом да „повеље много више казују о ходу историје језика као целине, или историје великих дијалекатских формација, него о збивањима у микросрединама локалних говора“.⁴ И ове две изванредне констатације указују на срж проблема. „Народни језик“ је ретко слика конкретног говора, тј. дијалекта, тј. он ретко репрезентује тек „забележени говор“.⁵ „Језик правних и пословних докумената тежи да се укалупи, избегавајући елементе разговорног стила или дијалектизме који би могли потицати од састављача списка или њихових писара“,⁶ што је неминовно током развоја сваког писаног језика. Ваља се сетити и речи Ирине Грицкат: „...стање које затичемо у низовима старих српских повеља, законика, записа...не значи толико еволуцију саме граматике, природну борбу нових категорија са застарелим, превирање језика као таквог, колико значи — разне видове еволуције или инволуције схватања о вештини писма...“.⁷ Језик повеља и писама заиста показује својеврсну уједначеност, нормираност, посебно када је реч о официјелним документима,⁸ на шта упућује структура текстова, њихова функционалностилска, жанровска раслојеност, присуство јединствених синтаксичко-семантичких модела,⁹ устаљених формула и др.

Језик званичних докумената се одликује трима сегментима норме, које Милорад Радовановић наводи као (обично занемариване или

⁴ Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд: Српска књижевна задруга, 1986, 129.

⁵ В. и пример једног таквог незваничног писма наведен у: Јасмина Грковић-Мејдор, *Увод у историјску синтаксу*, Предавања из историје језика, Лингвистичке свеске 4, Нови Сад: Филозофски факултет, 2004, 103–129. „Забележени говор“ одговарао би појму записаног дијалекатског текста.

⁶ Павле Ивић, *Доба Немањића (око 1170–1371) — узлећ српске писмености и учвршћење диглосије*, 41.

⁷ Ирина Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Народна библиотека Србије, 1975, 307.

⁸ Пишући о развоју синтаксичких структура у раду *Увод у историјску синтаксу* нагласила сам следеће: „Старосрпски се у овом погледу брже стандардизовао у дворским канцеларијама и дубровачкој канцеларији, из којих су излазили званични државни документи који су у сваком погледу морали бити јасни и прецизни“ (129).

⁹ Једно новије истраживање на корпусу од 619 докумената старосрпске пословноправне писмености показује да је одлика стила ове писмености у периоду XII–XIV века била декомпоновање предиката, без обзира на провенијенцију докумената. В. Бранка Зарифовић, *Декомпоновање предиката у старосрпским повељама и писмима од XII до XIV века* (Грађа из I Стојановићеве збирке), Прилози проучавању језика 35, 2004, 5–28.

само начелно признаване) сегменте језичке норме: текстуелном, стилском и прагматичком (контекстуалном):¹⁰

а) *Текстуелна норма* подразумева „правила образовања текста“, а у случају старосрпског одређена је понајвише формуларима за састављање различитих типова докумената.

б) *Стилска норма* прописује „правила образовања стилски или жанровски обележених језичких формација“. Она се огледа у употреби формула у одређеним типовима текстова, као што су формуле којима одређени жанрови почињу и завршавају се или формуле за маркирање лица која имају важну улогу у самом акту повеље (нпр. конструкција с понављањем предлога).¹¹ Пословни текстови „неоспорно представљају јединствену стилску формацију“.¹²

в) *Прагматичка (контекстуална) норма* обухвата „правила саображавања језичких средстава нејезичким компонентама контекста“. Она је најизразитија у документима насталим у Дубровачкој канцеларији, који се структурно и језички прилагођавају повељама адресата. Рецимо, иако се у Дубровнику крајем XIV века *да* већ потпуно развило у хипотактички везник, чувени дубровачки писар Руско Христофоровић у објекатским реченицама чешће употребљава везник *јере* у текстовима упућеним на исток, где је овај везник обичан у наведеним структурама. Овај сегмент прагматичке норме подразумева „језичко прилагођавање језику и стилу адресата, што је иначе одлика дубровачких повеља од најстаријег периода“.¹³

На стандардизацију језика у наведеним доменима морао је утицати додир с истоврсним латинским и грчким текстовима, искуство у њиховом састављању (те није случајно да у овоме предњачи Дубровачка канцеларија),¹⁴ али јој је, као што је напоменуто, у великој мери

¹⁰ В. Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, Sremski Karlovci / Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003, 186–187.

¹¹ В. Јасмина Грковић-Мејдор, *Понављање њредлога у сѳтаросрѳском језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLV/1–2, 2002, 67–81.

¹² Слободан Павловић, *Жанрови сѳтаросрѳског Ѳословнојравног сѳишла*, Научни састанак слависта у Вукове дане 32/1, 2004, 223.

¹³ Јасмина Грковић-Мејдор, *Развој хѳѳотакѳичког Да у сѳтаросрѳском језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVII/1–2, 2004, 195.

¹⁴ Поред тога, процес стандардизације се у Дубровнику одигравао под специфичним условима због романског супстрата и адстрата. Слободан Павловић истиче да српски акти из XIII века показују „романску обојеност“, те да „Временом — јачањем значаја српске канцеларије и ангажовањем посебних српских канцелара — језик српских пословноправних списа све се више ’избистравао““ (Слободан Павловић, *Детѳерминаѳивни Ѳадежи у сѳтаросрѳској Ѳословнојравној Ѳисменосѳи*, Нови Сад: Матица Српска, 2006, 417).

доприносило и постојање одговарајућих формулара за писање повеља, као и то што су се ови формулари преузимали, а њихови писари и логофети понекад селили из једне у другу канцеларију, на другом дијалекатском подручју.¹⁵

Ако се погледају и други текстови писани старосрпским може се запазити њихова кодификација. Она се уочава у *Душановом законнику* (иако не располажемо оригиналом),¹⁶ а претходила јој је стандардизација језика пословноправних текстова у целини, а посебно правних формулација у повељама, које су до *Душановог законика* имале снагу законских аката. Напокон, не треба занемарити ни још један важан извор: *Роман о Троји*, чији језик показује јасну језичкостилску уобличеност, о чему ће касније бити нешто више речи. Препис с краја XV или почетка XVI века којим располажемо настао је у пределима јужне Србије, али је у његовој основи, како се претпоставља, једна редакција романа која се приписује ученом Руску Христофоровићу,¹⁷ једном од најпознатијих дубровачких канцелара, који је учествовао у писању бројних повеља Дубровачке канцеларије.

Имајући речено у виду, требало би правити разлику између појма старосрпски језик као систем дијалеката, *вернакулар*,¹⁸ и писаног, праксом имплицитно кодификованог језика створеног на штокавској народној основи, који би се могао назвати *сїаросрїски сїандард*.¹⁹

¹⁵ В. Ст. Станојевић, *Сїудује о срїској дїїломатїици*, XX: *Сасїављање йовеља*, Глас Српске краљевске академије CLVII, 1933, 155–219.

¹⁶ О језичким карактеристикама најстаријег, Струшког преписа *Душановог законика*, укључујући и фразеологију и стилистику, в. Ирена Грицкат-Радуловић, *Језик Сїрушког йрејиса*, Законик цара Стефана Душана [ур. Мехмед Беговић], I, Београд: Српска академија наука и уметности, 1975, 125–157.

¹⁷ Радмила Маринковић, *Јужнословенски Роман о Троји*, Роман о Троји. Роман о Александру Великом [прир. Радмила Маринковић], Београд: Просвета / Српска књижевна задруга, 1986, 255.

¹⁸ В. Ранко Бугарски, *Језици*, Нови Сад: Матица српска, 1993, 64.

¹⁹ Сличну формулацију, утемељену на истраживањима Павла Ивића, као и на сопственим увидима у старосрпску грађу, први пут сам изнела у раду *Понављање йредлога у сїаросрїском језику*: „Присуство устаљених, жанровски условљених формула указује на развијен писани народни језик, који је већ имао своју традицију, те на постојање својеврсног коинеа ћирилских правних докумената. У том смислу би се могло говорити о стандардном језику створеном на штокавској народној основи...“ (75). Нешто касније С. Павловић пише: „Снага формулара и канцеларијске имплицитне норме била је толика да би се могло говорити о имплицитној пословноправној стандардизованости старосрпског језика“ (Слободан Павловић, *op. cit.*, 13). Слична ситуација је и у староруској писмености. А. А. Зализњак нормализовани језик староруске писмености који се користио у састављању официјелних списа назива „стандардни староруски језик“, у недостакту, како сам каже, бољег термина (А. А. Зализњак, *Древненовгородский диалект*, Москва: Языки русской культуры, 1995, 3).

То значи да старосрпска диглосија подразумева комплементарну дистрибуцију два стандарда, старосрпског и српскословенског, са сопственим системима и нормом.²⁰ Оба језика су имплицитно нормирана, а ово имплицитно нормирање одлика је предстандардних језика.²¹ Док савремени стандардни језици, везани за национално доба, експлицитно нормирани, имају „улогу општег комуникацијског и стваралачког инструмента у друштву“,²² у ситуацији диглосије два стандарда су везана за специфичне сфере друштвене употребе. Они имају и посебне развојне путеве, везане за њихово формирање и статус, из чега произилази и однос према норми, као и различите врсте и типови њиховог језичког раслојавања.

2. Раслојавање два језика. Српскословенски језик поникао је на темељима старословенског система уношењем српских црта у вокалски, у мањој мери консонантски и морфолошки систем.²³ Као језик примарно функционално везан за сферу сакралног, те као варијанта јединственог црквенословенског језика, он је вековима чувао стабилност, не допуштајући продор ненормативних црта из народног језика.²⁴ Управо је сакрални статус књижевног језика, његова датост у

²⁰ Постојање два или више идиома познато је и у каснијим периодима српске историје. Преглед ове проблематике, са релевантном литературом в. у: Љиљана Суботић, *Из историје књижевног језика: „Ишћање језика“*, Предавања из историје језика, Лингвистичке свеске 4, Нови Сад: Филозофски факултет, 2004, 165–187. Пишући о језичкој ситуацији у XVIII веку, ауторка говори не само о диглосији, већ и о „триглосији“ и „кватроглосији“ (175).

²¹ И старословенски језик је имплицитно нормиран, а еталон српскословенске норме је старословенски текст. О процесу имплицитне кодификације предстандардних идиома код Срба у XVIII веку сведоче и речи Љиљане Суботић: „Структура српског књижевног језика 18. века, структура његових стилова и норми зависних од жанрова, норми које у то време још увек нису биле у потпуности одређене и које су се налазиле у стадијуму установљавања ...“ (Љиљана Суботић, *Књижевнојезичке прилике код Срба у 18. веку*, Сусрет култура, Нови Сад: Филозофски факултет, 2006, 512–513).

²² Milorad Radovanović, *op. cit.*, 194.

²³ Српскословенска фонолошка и морфолошка норма данас је добро позната. В. Александар Младеновић, *Најомене о српскословенском језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XX/2, 1977, 1–21; Вера Јерковић, *Најомене о истраживању орфографије и језика српских редакцијских споменика*, Археографски прилози 1, 1979, 31–37; Вера Јерковић, *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*, Југословенски семинар за стране слависте 33–34, 1984, 55–66.

²⁴ Овде су потребне две напомене. Највећи број особина српског народног језика које постају норма српскословенског идиома на фонолошком и морфолошком нивоу постоје у књижевном језику од најранијих споменика, с тим што се норма брже успоставља у оригиналним него у делима богослужбеног карактера (в. Вера Јерко-

смислу континуитета са старословенским, онемогућавао већи продор системских иновација, као и његово територијално раслојавање. Српскословенски је, у циљу одбране од иновација и чувања наслеђених категорија, уводио чак нове, књишке црте, као што је, рецимо, вештачки изговор некадашњег слабог полугласника.

Овакав статус и карактер књижевног језика условио је да је у целом (потврђеном) шестовековном трајању српскословенског једини релевантан тип његове раслојености *функционална раслојеност*, с основном поделом, према данашњим сазнањима, на два функционална стила: виши и нижи. Жанровска функционалностилска раслојеност, реализована кроз регистар употребљених синтаксичко-семантичких и лексичких средстава, одређена је, на првом месту, тематиком текста (с акцентом на степен његове сакралности и духовности), затим типологијом текста (прозни/поетски), као и његовим пореклом (оригинални/преводни).²⁵ Виши стил је затворен систем, унифициран у црквенословенском као целини,²⁶ што је условљено пре свега тиме што се њиме пишу богослужбена дела, преведена још у старословенској епоси, чији статус, имајући у виду хришћански однос према књижи,²⁷ не допушта одступање од предлошка.²⁸ Потом се и друга дела црквеног карактера, како преводна тако и оригинална, обликују језички по моделу овог функционалног стила. Нижи стил је везан за списе профаног карактера, који немају печат „речи Божије“. Он је заправо својеврсно приближавање црквенословенског језика старосрп-

вић, *Језик Повеље великог жупана Стефана Немањића манастиру Хиландару*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XL/2, 1997, 123–139). То значи да је овај језик у фонолошком и морфолошком погледу нормиран од времена најранијих докумената. Тек мањи број црта се мења у каснијем периоду (рефлекси *тврдога и, ја-џа* и *полугласника*). Друго, у српскословенским текстовима се јављају црте из народног језика, али као огрешење о норму условљено, пре свега, степеном образовања писца или писара.

²⁵ В. Јасмина Грковић-Мејџор, *О методологији проучавања црквенословенског језика*, 15.

²⁶ Riccardo Picchio, *op. cit.*, 32–33.

²⁷ Пишући о хришћанском култу књиге у Византији, Сергеј Сергејевич Аверинцев говори о побожном дивљењу Библији, као писмено утврђеној „речи Божјој“, те о томе да се хришћанство убраја у категорију „религија Писма“ (Сергеј Сергејевич Аверинцев, *Поетика рановизантијске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга, 1982, 223).

²⁸ Сасвим је други однос био према предлошцима профане тематике. Они су се редиговали, допуњавали и мењали, а „преписивачи оваквих текстова, профане литературе, нису се са претераним страхопоштовањем односили према писаном слову, што су чинили када су била у питању дела религиозно-дидактичке садржине“ (Радмила Маринковић, *op. cit.*, 216).

ском, за шта је главни подстицај био прагматичке природе: функционалностилско прилагођавање адресату.²⁹ Овај процес подразумева да се из регистра (конкурентних) синтаксичких, лексичких, ређе морфолошких средстава српскословенског³⁰ одабирају она која постоје и у старосрпском, прецизније речено, њима се даје предност, на пример, реченици у односу на партиципску конструкцију.³¹ И на српскословенску ситуацију се у овом погледу могу применити речи Милорада Радовановића да се „функционални стилови боље дефинишу квантитативно-статистичким вредностима типа ’више-мање’ него квалификативним вредностима ’или-или’ типа“.³²

И управо у овом домену треба видети важан задатак за будућа истраживања. Данас је генерално познат регистар синтаксичко-семантичких, у мањој мери и лексичких средстава српскословенског језика, понајвише када је у питању виши функционални стил,³³ али прецизно дефинисање функционалних стилова књижевног језика тек предстоји.

²⁹ Најбољи пример за ово је свакако *Српска Александрида*, витешки роман намењен властелинској средини, читан на дворовима, те је стога морао бити језички „приближен“ слушаоцима неупућеним у високи стил српскословенског језика.

³⁰ О „понародњавању“ српскословенског у области морфологије в. Вера Јерковић, *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком сисџему*, 64.

³¹ У језику медицинских списа, рецимо, предност се даје конструкцијама с личним глаголским обликом у односу на партиципе (Вера Јерковић, *О Језику медицинских списа Ходошког зборника*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVIII/1, 1995, 38). Исто тако, истраживање односа апсолутног датива и њему конкурентне временске реченице у *Српској Александриди* показује процентуалну превагу реченице. Ипак, тек ће истоврсна анализа других функционалних стилова, нпр. житијне литературе, показати да ли је реч о одлици нижег стила или можда о одлици српскословенског језика у целини.

³² Милорад Радовановић, „Предговор“ књизи *Српски језик на крају века* [ред. Милорад Радовановић], Београд: Институт за српски језик САНУ / Службени гласник, 1996, 10. Уп. и Милорад Радовановић, *Поводом Сџерије: оглед о књижевном језику*, у: Јован Стерија Поповић 1806–1856–2006 (Научни скупови Српске академије наука и уметности, књ. СХVII, Одељење језика и књижевности, књ. 17), Београд, 2007, 459.

³³ Од обимнијих студија које се баве (и) синтаксичком проблематиком српскословенског вишег стила в. Јасмина Грковић-Мејдор, *Језик Псалџира из шџамџарије Црнојевића*, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 1993; Наташа Драгин, *Језик Теодосијевог Житија светџог Саве у џрејису монаха Марка из XIV века*, докторска дисертација, Филозофски факултет у Новом Саду, 2005 (у штампи). Када је реч о лексичком нивоу, највећу пажњу аутори су досад посвећивали сложеницама, у укупном корпусу споменика (в. Robert Zett, *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen. Die altserbische Periode*, Köln / Wien: Böhlau Verlag, 1970). Простор не допушта да се наведу бројни радови који се баве питањем сложеница у појединим делима.

Ова врста испитивања подразумева да се најпре опише инвентар могућности сваког функционалног стила понаособ,³⁴ те да се потом за сваки од њих статистички, процентуално утврди однос реализације конкурентних средстава, пре свега у домену књишког регистра и њему конкурентних нормативних могућности које су постојале и у старосрпском, али и у оквиру конкурентних књишких синтаксичко-семантичких и лексичких црта, које би могле бити одлика појединих функционалних стилова у оквиру вишег стила. Такође, овај тип анализе показује прецизно у којој мери и у којим доменима може варирати стил истога жанра у зависности од „стила епохе“ или да ли се и колико се у њему (у оригиналним делима и преводима) може испољити индивидуални стил. Стога истраживања морају обухватити и вертикални и хоризонтални пресек српскословенског језика. Вертикални — у смислу праћења регистра функционалног стила жанра у различитим епохама, али и појединих синтаксичко-семантичких и лексичких средстава овога регистра у различитим жанровима.³⁵ Хоризонталан — у смислу сагледавања језика једнога писца, културног круга или епохе, у различитим делима и жанровима.³⁶

Насупрот српскословенском, старосрпски започиње свој развојни пут као писани вернакулар и временом се у пракси нормира. Његова унутрашња динамика се разликује од типа унутрашње динамике српскословенског, сведене на функционалностилску варијантност. Развој старосрпског одговара процесу развоја историјских писаних језика утемељених на вернакулару, који временом подлежу имплицитној кодификацији.³⁷ Наравно, у другим условима и под другачијим

³⁴ Дobar пример лексичких истраживања у овом погледу је управо пројекат Института за српски језик САНУ — израда речника једнога жанра, жанра јеванђеља. В. *Српскословенски речник јеванђеља. Огледна свеска* [саставио Виктор Савић, ур. Огледне свеске Гордана Јовановић], Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007).

³⁵ В. примере оваквих истраживања: Јасмина Грковић-Мејдор, *Партиципацији у српскословенском језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XL/1, 1997, 21–39; Марина Курешевић, *Ајсолућини дајив у српском средњовековном стваралашћу XII–XV века*, магистарска теза, Филозофски факултет у Новом Саду, 2005 (у штампи).

³⁶ Као пример оваког приступа в. Наташа Драгин, *op. cit.*; Наташа Драгин, *Синтаксичке одлике Теодосијевог Житија Петра Коришког*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVIII/1–2, 2005, 35–51; Наташа Драгин, *Синтаксички грецизми у житијима Теодосија Хиландарца*, Међународна конференција Хеленско и неохеленско наслеђе у српској књижевности и култури, Београд, 2005 (у штампи).

³⁷ Насупрот томе је нпр. старословенски, који је од самог свог почетка био „стилизован“ под утицајем грчког језика.

околностима од оних у којима настају и развијају се савремени стандардни језици.³⁸

Као што сваки овакав стандард трпи промене, оне су се одигравале и у старосрпском. Управо због тога у њему се запажа делимична *територијална* раслојеност, те донекле, колико временски опсег њиме писаних докумената допушта, и разлике у *хронолошким слојевима*. Док о фонолошком и морфолошком нивоу језика у погледу територијалне раслојености и хронолошког развоја данас доста знамо,³⁹ у његов лексички, а посебно синтаксички ниво далеко смо мање упућени. Тек последњих година настављају се истраживања у овим областима, којима је пут отворила и темеље ударила Ирена Грицкат.⁴⁰ Иако смо још увек на почетку пута, покушаћу да, на примерима синтаксе старосрпског стандарда укажем на неке аспекте његовог територијалног раслојавања и динамику унутрашњих језичких промена, који су неретко међусобно тесно везани. Ова два процеса остварују се унутар праксом дефинисане стилске, прагматичке и текстуелне норме која ни хронолошки ни територијално не варира.

Територијална разумејеност језика може, с једне стране, бити изазвана директним страним језичким утицајем на говор састављача докумената. Дobar пример су дубровачки документи, у којима се под романским утицајем јавља мешање акузатива и локатива, тј. „формална нарушеност семантичке опозиције *индирективности* — *адлатив-*

³⁸ О фазама и поступцима у процесу нормирања савремених стандардних језика в. Milogad Radovanović, *op. cit.*, 188–196.

³⁹ Овом приликом ограничићу се само на студије и радове општијег и прегледног карактера: Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, Београд: Издање и штампа државне штампарије, 1874; Александар Белић, *Историја српског језика (Фонетика. Речи са деκлинацијом. Речи са конјугацијом)*, Изабрана дела Александра Белића, IV [прир. Александар Младеновић], Београд: Завод за издавање уџбеника, 1999, 7–276, 311–418; Павле Ивић, *Језик српскохрватски/хрватскосрпски, хрватски или српски*, Загреб: Југославенски лексикографски завод „Мирослав Крлежа“, 1988, 5–54; Павле Ивић, *Расправе, студије, чланци. I. О фонологији* [прир. Драгољуб Петровић], Павле Ивић, Целокупна дела X/1 [ред. Милорад Радовановић], Сремски Карловци / Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998, 308–475; Александар Младеновић, *Елементи историје српскохрватског језика*. Општа енциклопедија Ларус I, Београд, 1971, 419–426; Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1960.

⁴⁰ В. нпр. Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*. Овиме се свакако не исцрпљује обимна библиографија радова Ирене Грицкат посвећених лексичкој и синтаксичкој проблематици старе српске писмености. В. *Библиографија радова академика Ирене Грицкаћ-Радуловић, у часи осамдесет година животица*, Београд: Српска академија наука и уметности, издања Библиотеке [ур. академик Никша Стипчевић], 2002.

носѣи“.⁴¹ С друге стране, она се јавља и као последица унутарсистемских промена или комбинације унутарсистемских развојних тенденција и страног језичког утицаја. Рецимо, процес развоја хипотактичког *да* текао је различитим темпом на штокавском терену и доводио у одређеном периоду до територијалне раслојености језика: у Дубровнику, Босни и Хуму већ у првој половини XV века доминира везник *да* у функцији увођења допуна и субјунктивног и индикативног типа, иако се и даље јављају *како* и *јере*, док је на истоку ширење везника *да* текло спорије, те се до краја века јављају сва три везника.⁴² Територијална разухеност може се пратити и код везника *јер* и *зашѣо* (*зач*).⁴³ У имперсоналним структурама се уз глаголе *йодоба*, *йоѣребу* је реченица с везником *да* јавља тек у другој половини XV века, у дубровачким документима.⁴⁴ Уз евалуативне копулативне структуре на истоку се реализује инфинитив, у актима западне провенијенције реченица, док уз догађајне глаголе датив с инфинитивом одликује акте са територије средњовековне Србије.⁴⁵ У пословноправној писмености запажено је да се временом повлачи веза *у* + генитив.⁴⁶ Архаични модели са *ашѣе*, *аће* у кондиционалним реченицама постепено су се губили „везујући се територијално за поједине канцеларије, и/ли прагматички за поједине дипломатичке формуле“.⁴⁷ Дакле, старосрпски стандард је „еластично стабилан“.⁴⁸ Захваљујући овој еластичној стабилности, он пружа слику развоја старосрпског вернакулара као целине, да парафразирам речи Павла Ивића, и даје довољно грађе за

⁴¹ Слободан Павловић, *op. cit.*, 417.

⁴² В. Јасмина Грковић-Мејдор, *Развој хийоѣакѣичког ДА у сѣтаросрѣском језику*, 185–203. Посматрајући проблем у широј јужнословенској перспективи, Ирена Грицкат је запазила „раније бележење изричнога *да* на северозападу западних јужнословенских земаља“ (Ирена Грицкат, *op. cit.*, 173).

⁴³ Ирена Грицкат, *op. cit.*, 138.

⁴⁴ Јасмина Грковић-Мејдор, *Имѣерсоналне реченице у сѣтаросрѣском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане 33/1, 254.

⁴⁵ Слободан Павловић, *Предикаѣски модификаѣтори ѣроѣозиѣивног реченичног садржаја у сѣтаросрѣском језику XII–XV века*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXXI, 2006, 184, 189.

⁴⁶ Слободан Павловић, *Гениѣив с ѣредлогом ѣу и ѣегови синѣтаксички конкуренѣи у сѣтаросрѣским ѣовељама и ѣисмима*, Зборник Матице српске за славистику 67, 2005, 74.

⁴⁷ Слободан Павловић, *Кондиционална клауза у сѣтаросрѣској ѣословноѣравној ѣисменосѣи*, Јужнословенски филолог LXII, 2006, 135.

⁴⁸ „...за нормирани језик у функцији стандардног језика обично кажемо да је еластично сѣтабилан или флексибилан“ (Milorad Radovanović, *op. cit.*, 188).

праћење његових кључних развојних токова. Он није слика српских историјских дијалеката,⁴⁹ али сведочи о главним променама које су се у њима одвијале.

Наставак системских истраживања старосрпског језика требало би да обухвати како даљу анализу језика појединих канцеларија⁵⁰ и(ли) географски повезаних зона, тако и анализу језика у целини, при чему непрестано треба водити рачуна о хронолошкој и територијалној провенијенцији докумената. На тај начин добиће се целовита слика не само о његовим променама на хронолошкој равни већ и о евентуалним територијалним варијацијама, пре свега у домену синтаксе и лексике. Досадашња истраживања, као што се из наведених примера види, наговештавају постојање одређених разлика у сфери синтаксе између запада и истока српске штокавске територије, барем у одређеним периодима. Оне, ваља додати, могу сведочити не само о природном језичком развоју већ и о, према речима Ирене Грицкат, „знатно ранијем продору живог говора у писмо“.⁵¹ Да ли су и колико наведене разлике између истока и запада варијантно релевантне показаће тек прецизнији статистички приказ реализације појединих језичких црта.

Старосрпски језик је и *функционално* раслојен. Нажалост, ограниченост домена у којима се он употребљава допушта увид тек у релативно оскудни распон функционалних стилова. У оквиру пословноправне писмености, језик повеља и писама диктиран је жанром као говорним чином.⁵² Специфичан је и функционални стил законика,

⁴⁹ Детаље драгоцене за историјску дијалектологију дају често тзв. гранични жанрови, у којима долази до мешања српскословенског и говора писца или писара (в. Никита Илич Толстой, *Slavia Orthodoxa u Slavia Latina, Общее и различное в литературно-языковой ситуации (опыт предварительной оценки)*, Ricerche slavistiche XLII, 1995, 89–102), под условом да је позната хронолошка и територијална провенијенција текста. Мешање језика је последица непознавања норме књижевног језика. Колики ће степен овога мешања бити зависи понајвише од образовања писара и његовог односа према писаном тексту. Леп пример су три српскословенска преписа *Слова о Александру Тројанском*: сва три су писана српскословенским, али се у ономе из *Велешког зборника* запажа изузетно висок проценат црта из народног језика, укључујући и примере аналитизма (Јасмина Грковић-Мејдор, *Слово о Александру Тројанском у Велешком зборнику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLIII, 2000, 143–147).

⁵⁰ В. нпр. Александар Младеновић, *Језик у повељама краља Владислава (прва половина XIII века)*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XV/1, 1972, 1–33; Александар Младеновић, *Језик у повељама кнеза Лазара ујуженим Дубровнику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXIII/2, 1980, 47–82.

⁵¹ Ирена Грицкат, *op. cit.*, 173.

⁵² О жанровима старосрпске пословноправне писмености в. Слободан Павловић, *Жанрови старосрпског пословноправног стила*, 223–234.

близак стилу повеља или делова повеља у којима се наводе одредбе које су имале законску снагу. Унутар њега се запажа и тематско раслојавање, одражено, колико данас знамо, пре свега на нивоу лексике. Тако се у *Закону о рудницима* деспота Стефана као специфичност јавља рударска терминологија.⁵³ О *књижевном стилу* сведочанстава је мало. Не само зато што је ова сфера писмености у источним крајевима српског штокавског подручја била резервисана за српскословенски, већ и зато што су књижевна дела профаног карактера ретко преживела ход времена.⁵⁴ Поред превода *Романа о Троји*, располажемо данас само још једним текстом, о преношењу тела св. Луке и његовим чудесима.⁵⁵ Ипак, поређење језика *Романа о Троји* са језиком пословноправне писмености указује на функционалностилске разлике, како у домену регистра синтаксичко-семантичких и лексичких средстава, тако и на нивоу образовања текста. Језик романа је стилски профилисан,⁵⁶ са уочљивом тематском обележеношћу, која се огледа не само на лексичком нивоу, откривајући „богати речник средњовековне цивилизације у племићком амбијенту“,⁵⁷ већ и у преузимању конструк-

⁵³ В. Никола Радојичић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд: Научно дело, 1962, посебно *Речник*, 73–90; такође и *Латинички препис рударског законика деспота Стефана Лазаревића. Увод, текстови, превод и коментари* [прир. Сима М. Ђирковић], Београд: Српска академија наука и уметности, 2005, посебно *Глосар*, 30–37.

⁵⁴ *Тришћан и Ижотја, Бово од Анџионе* и фрагменти *Романа о Ланселоту* сачувани су само у белоруском преводу, али су преузети из „књига српских“. Ирена Грицкат уочава извесне сличности између *Тришћана и Ижотје* и *Романа о Троји*, посебно у сфери адаптације личних имена, што упућује на исту област у којој су ови романи преведени: „запад јужнословенске територије“ (*Повести о Тришћану и Ижотји* [превод и предговор Ирена Грицкат], Београд: Српска књижевна задруга, 1966, 36–37). За словенску обраду повести о Дигенесу Акрити, сачувану у рускословенској верзији А. Вајан претпоставља да је настала у XIV веку, у Македонији или старој Србији (А. Vaillant, *Le Digenis slave*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 21/3–4, 1955, 228).

⁵⁵ Ђорђе Трифуновић, *Сћара српска књижевности*, Београд: Филип Вишњић, 1994, 119–120.

⁵⁶ О стилским особеностима *Романа о Троји* пише Алан Рингхајм (Allan Ringheim, *Eine altserbische Trojasage*, Prague / Upsal: Imprimerie de l'état à Prague, 1951, 178–198). Према речима Радмиле Маринковић, „све то говори да се код романа о Троји сусрећемо са елементима релативно већ формираног стила који има устаљене изразе за феудални начин живота и схватања; он је свакако усмени, епски и има извесну традицију у живом сувременом језику“ (Радмила Маринковић, *Роман као књижевни род у средњовековној књижевности јужних и источних Словена*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 34/3–4, 210).

⁵⁷ Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, 131.

ција из језика народне поезије, што је диктирала садржина једног ви-тешког романа, односно прагматичка норма.

Речено упућује и на захтеве који се стављају пред истраживаче старосрпског језика. Будућа испитивања би требало да буду усмерена на хронологију развоја и евентуалну територијалну раслојеност језика, на свим језичким нивоима, пре свега у домену недовољно познате синтаксе и лексике. У области синтаксе, на даља испитивања падежних система, реченичних, пре свега хипотактичких структура, глаголске рекције и валенце и др. У области лексике не само на лексикографску обраду речничког блага,⁵⁸ питање терминологија,⁵⁹ већ и на анализу творбених модела.⁶⁰ Равноправно, и у вези с тим, и на прецизније дефинисање регистра различитих функционалних стилова, у свим њиховим доменима, пре свега синтаксичко-семантичком, лексичком и текстуелном.⁶¹

3. Међусобни утицај два језика. Истраживање језика старосрпске писмености обухвата не само унутрашњу динамику норме сваког идиома, о чему је претходно било речи, већ и спољашњу динамику, тј. однос два стандарда, као и резултате њиховог додира и евентуалног међуутицаја.⁶²

У ситуацији хомогене диглосије два језика су нераскидиво везана. Али не само тиме што се у језичкој заједници осећају као виши и нижи стил или што се могу смењивати у истом документу, о чему је до сада у науци било доста речи.⁶³ Ова веза је дубље природе.

⁵⁸ Једини историјски речник који се бави специфично српским документима, Даничићев *Рјечник из књижевних стијарина српских* (1–3, Београд: Вук Караџић, 1863–64, репринт), сачињен је према потребама времена у којем је настао. Његов, тадашњим приликама ограничен корпус чине како документи писани и старосрпским и српскословенским, те је то речник старосрпске писмености, не старосрпског језика.

⁵⁹ В. Павле Ивић, *Домаћи и стијрани елементи у терминологији друштвеног, економског и правног живота у средњовековној Србији*, Научни састанак слависта у Вукове дане 6/1, 1977, 253–264; Павле Ивић, *Развој терминологије у језику средњовековних Срба*, Глас СССРХХV, Одељење језика и књижевности САНУ, књ. 11, 1980, 63–70; Реља В. Катић, *Термилошки речник српске средњовековне медицине*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1987.

⁶⁰ Уп. нпр. Wiesław Boryś, *Из деривације именица у изворним српским средњовековним стијоменицима*, Научни састанак слависта у Вукове дане 14/1, 1985, 129–135.

⁶¹ В. Milorad Radovanović, *op. cit.*, 166.

⁶² О унутрашњем и спољашњем аспекту „динамике књижевнојезичке норме“ (у ситуацији функционисања два стандарда) као предмету дијахроне социоллингвистике пише Е. И. Демина (Е. И. Демина, *К теорији дијахронической социоллингвистики: феномен динамики литературно-језиковој норми*, Славянское языкознание. XII Международной съезд славистов, Краков, 1988, Москва: Наука, 185–186).

⁶³ В. нап. 1.

Нижи функционални стил српскословенског је, као што је напоменуто, прилагођавање црквенословенског језика старосрпском, пре свега на нивоу синтаксичких образаца и лексике, али и садржаја, чак и на нивоу ритма текста, што је уочено у апокрифним молитвама.⁶⁴ У том смислу, истраживање синтаксе и лексике овога функционалног стила подразумева познавање структурних образаца и одлика старосрпског језика, јер се само на овај начин и може разумети врста и тип утицаја старосрпског на српскословенски. Рецимо, *Српска Александрида*, писана нижим стилем српскословенског, приближава се књижевном функционалном стилу старосрпског језика не само синтаксички и лексички, већ и стилски: у њој се запајају исти изрази као у *Роману о Троји*, вероватно преузети из народне књижевности.⁶⁵ Стога не само да је познавање старосрпског неопходно за прецизно дефинисање нижег стила српскословенског, већ су документи писани нижим стилем драгоцен секундарни извор за историјску синтаксу старосрпског, посебно када су у питању жанрови за које су извори њиме писани крајње оскудни.⁶⁶ Такође и за лексику. На пример, средњовековни медицински текстови писани српскословенским богати су изворном српском лексиком, за коју је тешко наћи потврде у документима на старосрпском. Реља Катић наглашава, пишући о *Хиландарском медицинском кодексу*, да је „преводац, када год је постојао српски израз за неки од описаних лекова, поред латинског посрбљеног израза увек употребљавао српски израз“.⁶⁷ И овде се отвара још један проблем, везан за лексику. Одређене терминологије могу тематски бити одлика посебних идиома, у зависности од комплементарне дистрибуције два језика: хришћанска терминологија, терминологија црквеног устројства, филозофска и сл. карактеристика су српскословенског језика, а терминологија феудалног државног устројства старосрпског језика. Насупрот томе, правна терминологија живи двоструким животом, ту су две лексичке норме, свака везана за један од два стандарда, и међу

⁶⁴ Ђорђе Трифуновић, *op. cit.*, 125–126.

⁶⁵ Радмила Маринковић, *op. cit.*, 211–212. Слична ситуација је, према налазима А. Вајана, и у поменутој словенској обради повести о Дигенесу Акрити (А. Vaillant, *Le Digénis slave*, 227–228).

⁶⁶ Јасмина Грковић-Мејџор, *Ка реконструкцији њрасловенске синтаксе*, Зборник Матице српске за славистику, 2008 (у штампи).

⁶⁷ Реља В. Катић, *op. cit.*, 7, 8. В. и Надежда Јовић, *Називи за делове њела, унутрашње органе, друге њошребе, њојаве и њсихичка сѡања у Хиландарском медицинском кодексу*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVIII/1/2, 2005, 53–75.

њима постоји „крупан раскорак“.⁶⁸ Разлика између лексичких норми два идиома види се понекад и у семантичком цепању исте лексеме, као што именица *грех* у старосрпском има и значење „грешка, нехат“, а у књижевном искључиво „огрешење о религијска правила“.⁶⁹ Трећу могућност видимо у поменутој медицинској терминологији: она се не може строго везати за један од два идиома српске средњовековне писмености, она настаје у њиховом споју,⁷⁰ као што и нижи стил српскословенског настаје у својеврсној симбиози два језика: српскословенског и старосрпског.⁷¹

Треба свакако додати да се чак и у вишем стилу, карактеристичном за оригиналне српскословенске споменике, јављају системске синтаксичке иновације чије је извориште старосрпски језик.⁷² Ове иновације постоје и на семантичком плану. Станислав Хафнер пише да у старосрпским „владарским биографијама... можемо открити и велики број семантичких иновација у црквенословенској лексици. Може се чак рећи да су те иновације типичне за државу Немањића и њену владарску концепцију“.⁷³ Српске владарске биографије садрже обиље терминологије везане за ратовање, која показује неке особености не само у односу на црквенословенски систем већ и у односу на

⁶⁸ Павле Ивић, *Доба Немањића (око 1170–1371) — узлећ српске писмености и учвршћење дијалекта*, 47. Слична ситуација је и у староруској писмености. У преводним правним текстовима, писаним рускословенским, употребљава се црквенословенска правна терминологија, а у оригиналним текстовима, писаним староруским језиком, изворна руска. Овде, дакле, избор није условљен тематиком, већ културолошки, тј. статусом два типа правних споменика (в. В. М. Живов, *Автономност писменог узуса и проблема преемствености в восточнославјанској средњовековној писмености*, Славјанское языкознание. XII Международный съезд славистов, Краков, 1998, Доклады российской делегации [ред. О. Н. Трубочев], Москва: Наука, 1998, 241 (нап. 7).

⁶⁹ Јасмина Грковић-Мејдор, *Семантичка промена као одраз сусреша култура (пагански и хришћански културни модел код Словена)*, Сусрет култура, Нови Сад: Филозофски факултет, 2006, 483.

⁷⁰ Мисли се на медицинске списе у ужем смислу речи. Посебно би требало проучити језик апокрифних, неканонских молитава, заклињања и магијских текстова, у које продира вернакуларна терминологија. В. нпр. Ljubinko Radenković, *Apocryphal Prayers and Apotropaisms among Southern Slavs*, *Balkanica XXVIII*, 1977, 151–163.

⁷¹ Овде је, наглашавам, реч о споју, амалгаму два језика, не о мешању као у граничним жанровима.

⁷² В. Јасмина Грковић-Мејдор, *О методологији проучавања црквенословенског језика*, 17.

⁷³ Станислав Хафнер, *О семантичким иновацијама у српској редакцији црквенословенског језика*, у: Српски средњи век, Студије о Србима, Београд / Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства / Вукова задужбина / Матица српска, 2001, 39.

староруску терминологију.⁷⁴ Илустративан је и пример лексеме благодать која само у владарским житијима има значење *charisma* као владарска милост, за разлику од литургијских, библијских текстова, где има искључиво значење *gratia, virtus, suavitas, dulcedo*.⁷⁵ Ове и сличне лексичке особине постају одлика стила оригиналних српскословенских текстова у оквиру вишег стила језика. Но тек ће шире испитивање на компаративном плану показати у којим је све доменима, жанровима и у коликој мери старосрпски утицао на српскословенски, било у погледу семантичких промена наслеђеног црквенословенског речничког фонда или у погледу лексичког инвентара.

С друге стране, српскословенски језик је у извесној мери имао удела у формирању старосрпског стандарда. Српскословенски узус (фонолошки, фонетски, морфолошки, синтаксички и/ли/ лексички) лако се препознаје у формулама и синтагмама типа да ꙗ вѣдомо вѣсѣмь / вѣсакомоу чловѣкоу, по многости божиеннѣ, любовно / многолюбнѣ / многосръдѣтно поздравленнѣ, вѣсѣтѣстѣнон и богоу любендон госпогн, вѣсѣтѣстѣнон и хрнстѣлюбендон госпогн, приназѣнь нераздѣлнѣ, ѿ владѣуѣаго града доуѣровннѣ, благопотрѣбѣннѣ господнѣ и сл., или у лексемама типа благотвореннѣ, достоаннѣ, записаннѣ, обѣщаннѣ, писаннѣ, поздравленнѣ, поклоненнѣ, потвѣржденнѣ, оутвѣрженнѣ, хотѣннѣ и др. Када је реч о продору српскословенског идиома у документе или делове докумената писане старосрпским, остаје да се утврди када се оно догађа на нивоу интерференције два идиома,⁷⁶ а у којим случајевима су српскословенске црте постале интегрални део текстуелне и стилске норме, односно одлика функционалног стила одређеног жанра (као у случају поменуте формуле да ꙗ вѣдомо вѣсѣмь). Није случајно да се оне веома често јављају у уводном делу повеља и писама⁷⁷ или у синтагмама типа знаменнѣ царьско, потвѣрженнѣ кралѣвѣства мн или хотѣннѣмь божиеннѣмь, чиме се стилски (је-

⁷⁴ Станислав Хафнер, *О речнику и фразеологији райских ојиса Данила II и његовог ученика*, у: Српски средњи век, 65–75.

⁷⁵ Stanislaus Hafner, *Studien zur altserbischen dynastischen Historiographie, Südosteuropäische Arbeiten* 62, München, 1964, 83–89.

⁷⁶ Као пример интерференције може послужити повеља краља Твртка с аренгом из 1378. којом потврђује повеље пређашњих банова и српских краљева (бр. 83 у Љуб. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I/1–2, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа XIX, XXIV, 1929, 1934). Вероватно као последица жеље да цела повеља добије печат узвишеног стила, у делу текста писаном старосрпским јављају се не само српскословенске форме овећати, овећаннѣ, потвѣрждающе, потвѣрженнѣ, благодариваннѣ и сл., већ и један пример апсолутног датива (стр. 78).

⁷⁷ Ова констатација се односи на повеље и писма или њихове делове писане старосрпским, не на аренгу манастирских даровница која је у целини писана српскословенским.

зички) дати појам маркира и издваја, будући да је реч о „знамењу царском“, „потврди *краљевства мога*“ и „хтењу *Божсијем*“.

4. Уместо закључка. Захваљујући труду многих посленика на пољу историје српског језика, данас су нам познати главни путеви фонолошког и морфолошког развоја два стандарда старосрпске писмености: старосрпског и српскословенског језика, делимично и њихове синтаксичке и лексичке црте. Имајући у виду хомогену диглосију, постојање граничних жанрова у којима долази до мешања српскословенског и старосрпског, као и функционално раслојавање два језика, будућа истраживања, која изискују интердисциплинарни приступ и нераскидиво везују више историјскојезичких дисциплина, требало би да буду усмерена на проширивање сазнања о унутрашњој и спољашњој динамици два језика, понајвише о њиховом синтаксичко-семантичком и лексичком нивоу, и посебно о доменима и резултатима њиховог додира, међуутицаја и прожимања у оквиру појединих функционалних стилова.

Summary

Jasmina Grković-Major

THE LANGUAGE SITUATION IN MEDIEVAL SERBIA: ACCOMPLISHMENTS AND TASKS

This paper deals with the language situation in the Middle Ages in Serbia, in the light of the homogeneous diglossia of two standards: Serbian Church Slavonic and Old Serbian. Written Old Serbian is defined as a language which was codified through its usage, thus obtaining a textual, stylistic and pragmatic norm. Both languages are characterized by functional stratification, while Old Serbian is also characterized by some degree of territorial stratification in certain periods, due to the dynamics of its internal developmental processes. The research of the two idioms is connected not only because they exist in the same documents or because they are mixed in the “border genres”, but also because they systematically influenced each other. The lower style of Serbian Church Slavonic emerged as an amalgam of Church Slavonic and the Old Serbian syntax and lexicon. On the other hand, Serbian Church Slavonic syntactic and lexical models had an influence on certain functional styles of Old Serbian. Taking into account what has been done until now, future research should focus on the internal and external dynamics of the two standards, most of all on their syntactic and lexical levels, and especially on the domains and results of their mutual influence in the different functional styles.